

Το Βυζάντιο απέναντι στην Ευρώπη και το αυθυπόστατο της Δύσης (7ος - 8ος αιώνας)

Μαρία Λεοντοίνη

Δόκιμη Ερευνήτρια στο ΙΒΕ/ΕΙΕ

Τα εδάφη της Δύσης που είχαν κατακτηθεί επί Ιουστινιανού Α' (527-565) δεν διατηρήθηκαν για πολύ υπό τον βυζαντινό έλεγχο. Η Ιουστινιάνεια *reconquista*, την οποία στην Κωνσταντινούπολη προόριζαν για μόνιμη, ανατράπηκε πολύ γρήγορα με την εισβολή των Λογγοβάρδων στην Ιταλία (568). Οι Βυζαντινοί προσπάθησαν αρχικά να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της λογγοβαρδικής εισβολής εφαρμόζοντας την τακτική των συμμαχιών με τους ορθόδοξους Φράγκους. Οι αποστολές βυζαντινών στρατευμάτων την εποχή αυτή στη Δύση ήταν περιορισμένες και είχαν πάντοτε χαρακτήρα επικουρικό στα εκστρατευτικά σώματα των Φράγκων. Όταν η κατάσταση αυτή δεν μπορούσε πλέον να αλλάξει άρχισε να γίνεται αντιληπτό ότι η ανάκτηση της Ιταλίας κατά το Ιουστινιάνειο πρότυπο ήταν ανέφικτη. Η αδυναμία του Βυζαντίου να διατηρήσει στρατιωτικές δυνάμεις ικανές να αναχαιτίσουν τους Λογγοβάρδους, πέρα από το πλήγμα που κατάφερε στη βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία, είχε ως συνέπεια την ανάδειξη του πάπα της Ρώμης σε ρόλο πρωταγωνιστή για την ομοιογενή και με ειρηνικά μέσα εξάπλωση της Ορθοδοξίας στη

Δύση.¹ Μπροστά σε αυτές τις δραματικές αλλαγές, το Βυζάντιο –παράλληλα με την αξιοποίηση της διπλωματικής του φιλίας με τους Φράγκους–, προχώρησε στην ίδρυση του Εξαρχάτου της Ραβέννας. Σε αυτή τη νέα διοίκηση των βυζαντινών εδαφών της Ιταλίας τοποθετείται επικεφαλής ένας πατρίκιος και Έξαρχος με πολιτικές και στρατιωτικές αρμοδιότητες. Ωστόσο, οι στρατιωτικές δυνάμεις που εδρεύουν στην Ιταλία υπό τον Έξαρχο, αν δεν ενισχύονταν από τους Φράγκους από το Βορρά, ήταν εξαιρετικά ανεπαρκείς για να υποτάξουν τους Λογγοβάρδους και να εμπνεύσουν τον σεβασμό στους ισχυρούς κοσμικούς και εκκλησιαστικούς άρχοντες της Ιταλίας.

Η υποχωρητικότητα του Εξαρχάτου στις πιέσεις των Λογγοβάρδων περιορίζει τις δραστηριότητες του Βυζαντίου στην επικοινωνία με τον πάπα και την εφαρμογή των αυτοκρατορικών εντολών στα συρρικνωμένα πλέον εδάφη του. Ο Φωκάς (602-610), μολοντί ανέτρεψε τον Μαυρίκιο και κήρυξε εκκαθαρίσεις εναντίον της αριστοκρατίας, σε ό,τι αφορά τον πάπα υπήρξε υποχωρητικός και άρχισε να του αναγνωρίζει διάφορα δικαιώματα.² Έτσι, όταν οι πιέσεις των Λογγοβάρδων θα ενταθούν, θα γίνει και πάλι χρήση της παλαιάς πολιτικής. Το Βυζάντιο θα παροτρύνει τους Φράγκους σε εκστρατείες, με τη συνδρομή ολιγάριθμων στρατευμάτων, όπως είχε γίνει επί Τιβερίου-Κωνσταντίνου, το 580 ή θα ενισχύει με σημαντικά χρηματικά ποσά τη στρατολόγηση και τον ανεφοδιασμό τους, όπως είχε γίνει επί Μαυρικού, το 598.³ Τη συνδρομή των Φράγκων φαίνεται όμως να επιζητούν και οι πάπες της Ρώμης, όταν θα αισθάνονται πιεσμένοι από τη στρατιωτική παρουσία των Λογγοβάρδων. Η υποστήριξη της Ρώμης από τους Φράγκους, με αφορμή την υπεράσπιση των εδαφών της Ιτα-

1. Τ. Λουγγής, *Η Βυζαντινή Κυριαρχία στην Ιταλία. Από το Θάνατο του Μ. Θεοδοσίου ως την Άλωση του Μπάρι 395-1071 μ.Χ.*, Αθήνα 1989, 129.

2. P. Goubert, *Byzance avant l'Islam Rome, Byzance et Carhage*, Παρίσι 1965, τόμ. II, 2, 114-115.

3. *Περὶ πρέσβων ἐθνῶν πρὸς Ῥωμαίους, Excerpta de Legationibus Gentium ad Romanos*, έκδ. C. de Boor, Hildesheim ²2003, I, 2, 29, 471 [*The History of Menander the Guardsman*, Intr. Essay, Text, Transl. R. C. Blockley, Liverpool 1985, 24, 216]. Θεοφάνους Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883 (Teubner), Ν. Υόρκη 1980, τόμ. Α', 261,27· Λουγγής, *Η Βυζαντινή Κυριαρχία στην Ιταλία*, 116-117.

λίας, γίνεται πλέον γνώρισμα της πολιτικής που θα ασκούσε ο ορθόδοξος επικεφαλής της ρωμαϊκής Εκκλησίας και θα αποδεχθούν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες με τις ορθόδοξες πεποιθήσεις.

Το πνεύμα αυτής της ελεύθερης συνδιαλλαγής της Ρώμης με τους Φράγκους αποδίδεται από τον πάπα Πελάγιο (579-590) στη θρησκευτική τους συγγένεια με τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία.⁴ Η άποψη αυτή διατυπώνεται σε επιστολή του ρωμαίου Ποντίφικα προς τον Αυναχάριο επίσκοπο Αυτισιόδωρου (Auxerre) με την οποία ζητούσε τη μεσολάβηση των Φράγκων για την αναγνώριση της εκλογής του και τη διάσωση της Εκκλησίας από τους Λογγοβάρδους.⁵ Η στροφή αυτή του Πελαγίου προς τους Φράγκους έχει αποδοθεί στην κρίση που είχε δημιουργήσει η παρουσία των Λογγοβάρδων στην Ιταλία.⁶ Στην πραγματικότητα, η προσφυγή του πάπα στους Φράγκους ηγεμόνες δεν περιλάμβανε μόνο το αίτημα της προστασίας της από τους Λογγοβάρδους αλλά και της βοήθειάς τους για την ίδρυση ναών και μοναστηριών. Η ενίσχυση της Εκκλησίας της Ρώμης από τους Φράγκους αναβάθμιζε τον πολιτικό της ρόλο, αναδεικνύοντάς την σιγά-σιγά σε αντίβαρο του Βυζαντίου στη Δύση. Σε αυτές τις συνθήκες, ο πάπας Πελάγιος πρόβαλλε τη Ρώμη ως υπερέχουσα πόλη ανάμεσα σε φίλους και υπηκόους ολόκληρης της Ιταλίας.⁷ Υπόβαθρο αυτής της

4. ...vestri regis Romano imperio in orthodoxae fidei confessione sunt similis...: *Epistolae Aevi Merovingici Collectae, Monumenta Germaniae Historica, Epistolarum Tomus III, Merovingici et Karolini Aevi I*, Βερολίνο 1957, VII. 9, 449, 14-15.

5. ...fenstinetis et vestris regibus instantissime suadeatis, quatenus ab inimiciis et coniunctione nefandissimi hostis Langobardorum salubrae se provisione segregare festinent, *Epistolae Aevi Merovingici Collectae*, VII. 9, ό.π., 449,23-25

6. Αυτό άλλωστε δηλώνεται στον Βίο του στο *Liber Pontificalis*, έκδ. L. Duchesne, Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, τόμ. Α', Παρίσι 21955, 309· L. M. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter*, Hildesheim 1969, τόμ. 2,1, 48-50· J. Richards, *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages 476-752*, Λονδίνο 1979, 202-203.

7. ...ut huic urbi, ex quo fuerat oriundum, vel universae Italiae finitimos adiutoresque praestaret...: *Epistolae Aevi Merovingici Collectae*, VII. 9, ό.π., 449, 15-16. T. C. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux Croisades (407-1096)*, Αθήνα 1980, 94.

συμμαχίας, σύμφωνα με τον Πελάγιο, ήταν η ορθόδοξη πίστη, η οποία ισχυριζόταν ότι ήταν κοινή στους Φράγκους και το *imperium romanum* δηλαδή, το Βυζάντιο. Η ανάπτυξη δεσμών της ρωμαϊκής Εκκλησίας με τους Φράγκους, την κύρια ορθόδοξη δύναμη στην Δύση, εξασφάλιζε με τον τρόπο αυτό, την υπεροχή της Ρώμης στα εδάφη τα οποία ανήκαν παλαιότερα στο δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας. Μέσω της Ρώμης η Ορθοδοξία επιβαλλόταν στη Δύση ειρηνικά και χωρίς τις στρατιωτικές ενέργειες και τις κατακτητικές επεμβάσεις του Βυζαντίου.

Αυτή η αδιαμφισβήτητη αποδοχή της Ρώμης, ως του αρχαιότερου πόλου του Χριστιανισμού στη Δύση και η προσφυγή του πάπα προς τους Φράγκους ηγεμόνες για συμπαράσταση, ώστε να διατηρηθεί η ειρήνη δηλαδή οι ισορροπίες στη Δύση, δεν απείχε από την επικρατούσα αντίληψη του Βυζαντίου για τη διατήρηση φιλικών σχέσεων με ομόδοξα κράτη με όσα δηλαδή αναγνώριζαν την Ορθοδοξία, όπως είχε καθοριστεί από τις Οικουμενικές Συνόδους και ιδιαίτερα εκείνης της Χαλκηδόνας (451).⁸ Το πεδίο συνάντησης του Βυζαντίου με τη Δύση στις αρχές του 7ου αιώνα ήταν αποκλειστικά η ορθόδοξη πολιτική και η δογματική σύμπλευση με τον πάπα της Ρώμης. Αυτή η αντιμετώπιση της Δύσης ήταν πάγιο αίτημα της ορθόδοξης συγκλητικής αριστοκρατίας της Κωνσταντινούπολης, στην οποία πάντοτε άρεσε να επιδεικνύει τη ρωμαϊκή της καταγωγή και τις ευνοϊκές διαθέσεις της έναντι του πάπα.⁹ Η αριστοκρατία αυτή, ορθόδοξη από την εποχή της Συνόδου της Χαλκηδόνας, ήταν τον 7ο αιώνα αποδυναμωμένη, εσωστρεφής και προσηλωμένη στην αναγνώριση του

8. Ενδεικτικά βλ. την επιστολή του πάπα Γρηγορίου Α' (590-602) προς τη σύζυγο του βασιλιά των Λογγοβάρδων Αγιλούλφου, Θεοδελίνδη, στην οποία τονίζεται η σημασία της Συνόδου σε σχέση με τις προγενεστέρες: *S. Gregorii Magni Registrum Epistolarum Libri, έκδ. D. Norberg, (Corpus Christianorum, Series Latina CXL) Tournhout 1982, IV, 33,17.*

9. Η συγκλητική τάξη στη Ρώμη είχε χαθεί ενώ ένα τμήμα της είχε καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη λόγω της κατάληψης της Ιταλίας από τους Γότθους: E. Stein, *La disparition du Sénat de Rome à la fin du VIe siècle, Opera Minora Selecta*, Άμστερνταμ 1968, 308-322.

Πάπα ως εγγυητή της τήρησης των αξιών και των αρχών της.¹⁰ Η αδυναμία του Βυζαντίου για στρατιωτικές επεμβάσεις στη Δύση από τη μια πλευρά και η ορθόδοξη ομοφωνία ανάμεσα στη Ρώμη και την Κωνσταντινούπολη από την άλλη, έδωσε ακόμη μεγαλύτερη ανεξαρτησία κινήσεων στον διάδοχο του Πελαγίου, πάπα Γρηγόριο Α΄ (590-604).¹¹

Οι ενέργειες του νέου πάπα δεν περιορίστηκαν στη σύσφιξη των δεσμών της Αγίας Έδρας με τους Φράγκους ηγεμόνες αλλά επεκτάθηκαν στη δημιουργία ενός νέου πυκνότερου δικτύου επικοινωνίας με την υπόλοιπη Δύση, παρά τις πιέσεις που ακόμη δεχόταν η Ρώμη από τους Λογγοβάρδους. Αν όμως οι κατακτητές της Ιταλίας Λογγοβάρδοι ως αρειανοί, δηλαδή αιρετικοί, έθεταν ακόμη περιορισμούς στις παπικές δραστηριότητες στις αρχές του 7ου αιώνα, έδειχναν ότι και οι ίδιοι στη συνέχεια, θα προσχωρούσαν με ειρηνικά μέσα στην *societas et amicitia* της Ορθοδοξίας την οποία επεδίωκε ο πάπας.¹² Έτσι, η Ρώμη άρχισε να προσεγγίζει διπλωματικά τους ηγεμόνες των Λογγοβάρδων, όπως είχε γίνει και με τους παλαιούς πόλους εξουσίας των φραγκικών βασιλείων άλλοτε, κατά παράκληση των αυτοκρατόρων της Κωνσταντινούπολης, μεσολαβώντας υπέρ των βυζαντινών θέσεων και άλλοτε, με δική της πρωτοβουλία. Αυτό το πνεύμα ειρήνευσης εκφράζεται από τον Γρηγόριο Α΄ προς τον βασιλιά των Λογγοβάρδων Αγιλούλφο (590-616)¹³ και τη νεοφώτιστη στην Ορθοδοξία σύζυγό του Θεοδελίνδη, την οποία αποκαλεί *excellētis-*

10. Σε παρενθετική και πρωθύστερη αφήγηση της Χρονογραφίας του Θεοφάνη του Ομολογητή για τις αιρέσεις του 7ου αιώνα γίνονται επανειλημμένα αναφορές για τον πάπα Ρώμης ως υπερασπιστή της Ορθοδοξίας: Θεοφάνους Χρονογραφία, 331,7· 331,27· 332,7.

11. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident*, 104-105.

12. O. Bertolini, *Roma e i Longobardi*, Istituto di Studi Romani ²1992, 20-21. Για τις ιστοριογραφικές αναφορές σχετικά με την αντιμετώπιση των Λογγοβάρδων από τους Βυζαντινούς βλ. H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Βιέννη-Μόναχο 1978 [= *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, μτφρ. Κατερίνα Συνέλλη, Αθήνα 1992, τόμ. Β΄, 112].

13. *S. Gregorii Magni Registrum Epistolarum*, V, 34,8.

sima filia,¹⁴ κατά την ανακωχή ανάμεσα στον Έξαρχο Ραβέννας Καλλίνικο και τους Λογγοβάρδους.

Με ανάλογες πρωτοβουλίες ο Γρηγόριος Α΄ συνέβαλε στην εγκαθίδρυση ορθόδοξης δυναστικής πολιτικής στο βασίλειο των Βησιγόθων της Ισπανίας, ενώ δεν έπαψε να έχει στόχο την αποκάθαρση ολόκληρης της Δύσης από την ειδωλολατρεία και τον αρειανισμό.¹⁵ Οι απεσταλμένοι της Αγίας Έδρας κηρύττουν την Ορθοδοξία και ιδρύουν επισκοπές σε ολόκληρη την Ευρώπη, από την Βρετανία έως τις Άλπεις, και η δραστηριότητα αυτή βρίσκει πάντοτε έδαφος συνεννόησης με τους ηγεμόνες εκείνους και τους γαιοκτήμονες-αριστοκράτες που επιζητούσαν την ένταξή τους στον χριστιανικό κόσμο. Η παρουσία των Λογγοβάρδων δεν θα εμποδίσει την ίδρυση μοναστηριών στο Luxeuil (Luxeuil) και στο Bobbio (40 χλμ. από το Ticinum/ Παβία) από τον Άγιο Κολουμβάνο ούτε τη διδασκαλία του μαθητή του, Αγίου Γάλλου (St. Gall, 630) στην περιοχή της λίμνης Κωνσταντίας.¹⁶ Γενικά, κατά την αρχιερατεία του Γρηγορίου Α΄, αναπτύσσεται ένα δυναμικό παπικό πρόγραμμα προσπλυτισμού και εκκλησιαστικής αναδιοργάνωσης ολόκληρης της Δύσης. Οι εκκλησιαστικές δραστηριότητες της Ρώμης στόχευαν προπάντων στην απορρόφηση των αρειανών με εκτεταμένα ιεραποστολικά προγράμματα τα οποία είχαν την αποδοχή των κοσμικών αρχόντων της Δύσης. Τον 7ο αιώνα στις επιδιώξεις της ρωμαϊκής Εκκλησίας περιλαμβάνονταν ήδη δραστηριότητες, οι οποίες γνώρισαν αργότερα μεγαλύτερους ρυθμούς, όπως η ένταξη των χριστιανικών κοινοτήτων στις διοικητικές δικαιοδοσίες των επισκόπων, η οικονομική προικοδότησή τους με εκχώρηση εδαφών στην ύπαιθρο και η εναρμόνισή τους με την κοινωνική ιεραρχία της αρχοντίας.¹⁷ Έτσι, καθώς ο πάπας κατορθώνει να ενισχυθεί

14. *S. Gregorii Magni Registrum Epistolarum*, IX, 68,9.

15. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, έκδ. H. Delehay, Βρυξέλλες 1902, 169-172 και 179-180.

16. J. Le Goff, *La Civilisation de l'Occident Médiéval*, Παρίσι 21984, 147-148.

17. G. Duby, *L'histoire des systèmes de valeurs, History and Theory* 9 (1972) [= *Μεσαιωνική Δύση: Κοινωνία και Ιδεολογία*, μτφρ. Οντέκ Βαρών-Ρίκα Μπενβενίστε, Αθήνα 2003, 27-33].

οικονομικά επεκτείνοντας το *patrimonium* της Ρώμης και πολιτικά εμπνέοντας τους Φράγκους, στο Βυζάντιο συνειδητοποιούν ότι πρέπει να προσπαθήσουν να ελέγξουν τον πάπα και, δια μέσου του πάπα, τη Δύση.

Σε όλες αυτές τις δραστηριότητες στη Δυτική Ευρώπη τον 7ο αιώνα το Βυζάντιο ήταν αμέτοχο. Ήταν επίσης ανέτοιμο να υπερασπίσει τα εδάφη του Εξαρχάτου, ακόμη και στα σημεία εκείνα που υπήρχε δυνατότητα να κινηθεί ο στόλος, όπως στο λιμάνι της Ραβέννας. Έτσι, δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστούν στρατιωτικά οι Λογγοβάρδοι τόσο από τους Φράγκους από τη Δύση όσο και τους Βυζαντινούς από την Ανατολή. Ο Έξαρχος της Ραβέννας, Σμάραγδος, ήταν πρόθυμος να κάνει συμφωνία με τον Λογγοβάρδο ηγεμόνα, Αυθάριο (584-590).¹⁸ Η υποκατάσταση των στρατιωτικών ενεργειών με διπλωματία αναδείκνυε στο πολιτικό σκηνικό τους Λογγοβάρδους ηγεμόνες, ως νέα συνιστώσα των πολιτικών συσχετισμών της Δύσης, όπου η ανυπαρξία ουσιαστικής βυζαντινής παρουσίας είχε αρχίσει να γίνεται αισθητή. Στο εξής, για την αντιμετώπισή τους τη θέση των όπλων παίρνει η διπλωματία, όπως δείχνει η υποδοχή της πρεσβείας του Αγιλούλφου (590-616) στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος θα επιστρέψει στην Ιταλία με δώρα και μια επίσημη συμφωνία ειρήνης¹⁹ αλλά και διαβεβαιώσεις για την πρωτοκαθεδρία της Εκκλησίας της Ρώμης.

Τη δυσχέρεια του Βυζαντίου να επεμβαίνει στη Δύση με στρατό, για τον περιορισμό της επέκτασης των Λογγοβάρδων και της παπικής επιρροής, οι αυτοκράτορες αντικατέστησαν με την πολιτική της συμφιλίωσης, με την ελπίδα ότι θα μπορούσε να έχουν τον πάπα υπό τον έλεγχό τους. Η πρόθεση του Φωκά για ειρηνική συμβίωση με τη Δύση, και όχι ανακατάκτησή της, εκφράζεται εύγλωττα στην επιγραφή αναθηματικής στήλης, η οποία ιδρύθηκε στη Ρώμη στο όνομά του²⁰ με πρωτοβουλία του πάπα και του Εξάρχου Σμαράγδου. Στη στήλη αυτή εξαιρείται η γαλήνη και η ελευθερία (*quies et libertas*)

18. Goubert, *Byzance avant l'Islam*, 117-118.

19. Pauli Diaconi, *Historia Langobardorum*, L. Bethmann-G. Waitz, MGH, SSRL, Annόβερο 1878, IV, 35.

20. Goubert, *Byzance avant l'Islam*, 120-121.

που επικρατούν κάτω από τα σκήπτρα του Φωκά στην Ιταλία και τη Δύση.²¹ Αυτή η φιλόνητορη στάση του βυζαντινού αυτοκράτορα απέναντι στον Πάπα σήμαινε, στην πραγματικότητα, εκχώρηση ακόμη μεγαλύτερων περιθωρίων δράσης για ανοικτές πλέον επεμβάσεις στις υποθέσεις της Ιταλίας χωρίς την βοήθεια της Κωνσταντινούπολης. Τη βαθμιαία κατάλυση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Δύση επιδείνωσε ακόμη περισσότερο η αδυναμία εξασφάλισης ικανών στρατιωτικών δυνάμεων στην Ιταλία, η οποία εξακολούθησε να ισχύει και μετά την ανατροπή του Φωκά από τον Ηράκλειο (610-641).

Οι ανάγκες για την υπεράσπιση του ανατολικού τμήματος της Αυτοκρατορίας δεν άφησαν στο νέο αυτοκράτορα περιθώρια για δυναμικές λύσεις στη Δύση, μολοντί ανέτρεψε το καθεστώς του Φωκά, ξεκινώντας με στόλο από το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας.²² Έτσι, ενώ η ανάμειξη του πάπα στη Δύση ήταν πλέον απροκάλυπτη, ο νέος αυτοκράτορας Ηράκλειος εξακολουθούσε να αποκαλείται *imperator*, από τους Βησιγόθους και τους Φράγκους,²³ πράγμα που δείχνει ότι το Βυζάντιο αντιμετώπιζε ακόμη τους λαούς αυτούς ως υπήκοα έθνη. Στις συνθήκες όμως του 7ου αιώνα η αρχαία αυτή αντίληψη για τις οικουμενικές διαστάσεις της Αυτοκρατορίας δεν θα μπορούσε να έχει το περιεχόμενο του 5ου και 6ου αιώνα, αφού οι δυνάμεις που την υπεράσπιζαν είχαν εξασθενήσει και η επιβίωσή της ήταν αποκλειστικά εξαρτημένη από την υποστήριξή της από στρατεύματα με ανατολική προέλευση. Οι κοινωνικές μεταβολές που είχαν αρχίσει να συντελούνται στην Ανατολή οδηγούσαν το Βυζάντιο σε νέα αντιμετώπιση των προβλημάτων της Δύσης. Ο στρατός των ανατολικών επαρχιών της αυτοκρατορίας, που βρισκόταν σε άνοδο με την ανασυγκρότησή του από τον Ηράκλειο και την ίδρυση του θεσμού των θεμάτων, φαινόταν έτοιμος για να πάρει ένα δυναμικό προβάδισμα στα αιτήματα της εποχής έναντι

21. Λουγγής, *Η Βυζαντινή Κυριαρχία στην Ιταλία*, 122.

22. Θεοφάνους Χρονογραφία, 298,15-21.

23. *Epistolae Wisigoticae*, MGH, *Epistolarum Tomus III, Merowingici et Karolini Aevi I*, Βερολίνο 1957, IX, 5, 666,23 και IX, 5, 667,25-26.

της ορθόδοξης συγκληπτικής αριστοκρατίας της πρωτεύουσας.²⁴ Στο εξής, κάθε φορά που ο στρατός συμπλέει με τον αυτοκράτορα, η Κωνσταντινούπολη θα επιχειρεί να περιορίσει την προβολή της παπικής αυθεντίας στη Δύση. Τόσο επί Ηρακλείου όσο και επί Κώνσταντος Β΄ θα γίνουν πολλές προσπάθειες για τον έλεγχο των δραστηριοτήτων των παπών. Αυτό όμως είχε ως προϋπόθεση την αντίθεση εκ μέρους των αυτοκρατόρων στις πολυδιάστατες παπικές πρωτοβουλίες και αυτή η πολιτική εναντίωση είναι πολύ φυσικό να εκφραστεί στο θεολογικό επίπεδο.

Με στόχο την άμβλυνση των αντιπαραθέσεων στη διατύπωση των πεποιθήσεων, εκδόθηκε αρχικά η «Έκθεσις» (638) από τον Ηράκλειο και στη συνέχεια ο «Τύπος» (648) από τον Κώνσταντα Β΄.²⁵ Τα διατάγματα αυτά επιχειρούσαν να συμβιβάσουν τον Μονοθελητισμό, ο οποίος είχε εκφραστεί στην Κωνσταντινούπολη με την Ορθοδοξία της Συνόδου της Χαλκηδόνας. Όμως, ενώ ο Ηράκλειος και ο Κώνστας Β΄ αποσκοπούσαν στην ειρήνη στις κτήσεις του Βυζαντίου σε Ανατολή και Δύση, η παπική Δύση παρέμεινε αδιάλλακτη και η στάση της αυτή προκάλεσε ταραχές στον στρατό της Ιταλίας. Διαδοχικοί Έξαρχοι εξεγείρονται.²⁶ Παράλληλα οι Λογγοβάρδοι σε αυτές τις συνθήκες αναταραχής, νικούν ακόμα και τον πιστό στον Ηράκλειο, Έξαρχο Ισαάκιο (626-643), αν και διέθετε όπως φαίνεται, στρατεύματα. Τα στρατεύματα της Ιταλίας σε αυτή την αντιφατική κατάσταση θα στραφούν εναντίον του πάπα Θεοδώρου (642-649) και θα λεηλατήσουν το Λατεράνο.²⁷

Δέκα χρόνια μετά την «Έκθεση» του Ηρακλείου, η δυσαρέσκεια στη Ρώμη θα μεταβληθεί σε οργή, όταν ο Κώνστας Β΄ θα στείλει το διάταγμα του «Τύπου»

24. Τ. Κ. Λουγγής, Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγομένων «Σκοτεινών Αιώνων» (602-867), *Σύμμεικτα* 6 (1985), 220.

25. Μαρία Λεοντοίνη, Θρησκευτικές πεποιθήσεις και γλωσσική διατύπωση τον 7ο αιώνα, *Οι Σκοτεινοί Αιώνες του Βυζαντίου (7ος-9ος αι.)*, Αθήνα 2001, 73-87.

26. Λουγγής, *Η Βυζαντινή Κυριαρχία στην Ιταλία*, 123-126.

27. Βίος Σεβερίνου (640), *Liber Pontificalis*, έκδ. L. Duchesne, Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, τόμ. Α΄, Παρίσι 21955, 328.

στην Ιταλία με τον Έξαρχο Θεόδωρο Καλλιόπα, με στόχο την απαγόρευση της ανάμειξης οποιουδήποτε συνεπώς και του πάπα στα θέματα της Ορθοδοξίας. Ο πάπας Μαρτίνος (649-654), ο οποίος παρέλαβε το διάταγμα, προχώρησε στη σύγκληση μιας καταδικαστικής Συνόδου στο Παλάτι του Λατερανού (649) και αφόρισε, εξ ονόματος ολόκληρης της Οικουμένης, τους διαδοχικούς πατριάρχες της Κωνσταντινούπολης και όλους όσους είχαν ανεχθεί τις αιρετικές διατυπώσεις του Μονοθελητισμού.²⁸ Η καταδικαστική αυτή απόφαση με τη σύμπραξη επισκόπων από τη Δύση θα οδηγήσει στη σύλληψη των πρωτεργατών της Συνόδου του Λατερανού, πάπα Μαρτίνου και Μαξίμου του Ομολογητή, από τον Έξαρχο Ιταλίας Θεόδωρο Καλλιόπα. Οι κορυφαίοι υπερασπιστές της Ορθοδοξίας της Χαλκηδόνας, Μαρτίνος και Μάξιμος θα μεταφερθούν σιδηροδέσμοι στην Κωνσταντινούπολη, θα κριθούν ένοχοι εσχάτης προδοσίας και στη συνέχεια θα καταδικαστούν με την ποινή της εξορίας, την οποία προέβλεπε ο «Τύπος» του Κώνσταντος Β'.²⁹

Η επιχείρηση για την αποκατάσταση της παλαιάς τάξης στη Δύση θα ολοκληρωθεί με την ένοπλη επέμβαση στην Ιταλία υπό την αυτοκρατορική επιβλεψη του Κώνσταντος Β' το 663. Ωστόσο, η μεγαλειώδης αυτή εκστρατεία στη Δύση, κατά το πρότυπο της Ιουστινιάνειας *reconquista* του 6ου αιώνα, έμελλε να συκοφαντηθεί έτσι ώστε ο αυτοκράτορας να δολοφονηθεί από ακολούθους του και μετά τον θάνατό του τα στρατεύματά του να εξεγερθούν αγανακτισμένα από την υπονόμευση και να πνιγούν στο αίμα από τη συντονισμένη δράση των στόλων της Δύσης.³⁰ Οι αποτυχίες των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Κώνσταντος Β' έκαναν αντιληπτό ότι η πολιτική του προσεταιρισμού των Φράγκων ήταν οριστικά ξεπερασμένη. Από την άλλη πλευρά, η επέμβαση του Κών-

28. Για τα Πρακτικά της βλ. W. Berschin, *Griechisch-Lateinisches Mittelalter. Von Hieronymus zu Nikolaus von Kues*, Βέρνη, Μόναχο 1980 [=Ελληνικά Γράμματα και Λατινικός Μεσαίωνας. Από τον Ιερώνυμο ως τον Νικόλαο Κουσάνο, μτφρ. Δ. Νικίτας, Θεσσαλονίκη 1998, 148].

29. Α. Στράτος, *Το Βυζάντιον στον 7' αιώνα*, τόμ. Δ', Κωνσταντίνος Γ' (Κώνστας), 642-668, Αθήνα 1972, 127-133.

30. Βίος Αδεοδάτου (672-676), *Liber Pontificalis*, 346.

σταντος στην ορθόδοξη Δύση έγινε αφορμή για τη διαβολή του στρατού από τους ορθόδοξους θαυμαστές του πάπα στην Κωνσταντινούπολη και το ξέσπασμα εμφυλίων συγκρούσεων. Η συκοφάντηση του στρατού για τις επιτυχίες των Αράβων, εξαιτίας της προσχώρησής του στην αιρετική πολιτική του Ηρακλείου και Κώνσταντος Β΄, διατυπώνεται ευθέως σε δυτικά κείμενα και αργότερα υιοθετείται από τους βυζαντινούς ιστορικούς και χρονογράφους.³¹

Η απογοήτευση του ακέφαλου πλέον στρατού του Κώνσταντος Β΄, οι επικεφαλής του οποίου πλήρωσαν με τη ζωή τους την ένοπλη επέμβαση στη Δύση, οδήγησε σε ανταρσίες στην Ανατολή.³² Ο γιος και διάδοχος του Κώνσταντος Β΄, Κωνσταντίνος Δ΄ (668-685), αντιμετώπισε αυτές τις στρατιωτικές αντιδράσεις ακολουθώντας πολιτική αντίθετη με εκείνη του πατέρα του.³³ Στην καταστολή των αντιδράσεων του στρατού πρωτοστάτησαν αξιωματούχοι από τους κύκλους της αριστοκρατίας της Κωνσταντινούπολης που περιέβαλλαν τον νεαρό αυτοκράτορα και εμφορούνταν από τις αρχές της ορθόδοξης παράδοσης. Ο Κωνσταντίνος Δ΄ και οι πολιτικοί συμπαραστάτες του επιζητούσαν συμφιλίωση με τον πάπα και ειρήνη με τη Δύση σε βάρος βέβαια, των κυριαρχικών δικαιωμάτων της αυτοκρατορίας, τα οποία οι στρατοί της Ανατολής είχαν μόλις υπερασπιστεί στην Ιταλία με τον πατέρα του Κώνσταντα Β΄.

Με αυτή την προσδοκία της συνδιαλλαγής ο Κωνσταντίνος Δ΄ απέστειλε «σάκρα» προς τον πάπα για να προσκαλέσει τον ίδιο ή εκπροσώπους του να σπεύσουν στην Κωνσταντινούπολη για να συγκληθεί Οικουμενική Σύνοδος. Μείζον θέμα αυτής της Συνόδου θα ήταν η αποκατάσταση του σχίσματος που είχε προκαλέσει η έκδοση της «Έκθεσης» και του «Τύπου», με την εισαγωγή των καινοφανών δογμάτων του Μονοενεργητισμού και του Μονοθελητισμού. Την επόμενη χρονιά με παπική πρωτοβουλία συγκαλείται Σύνοδος στη Ρώμη,

31. Θεοφάνους Χρονογραφία, 332,15-19· Τ. Λουγγής, *Η ιδεολογία της Βυζαντινής Ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1993, 67-70.

32. Θεοφάνους Χρονογραφία, 348, 30 και 352, 14-15.

33. Λουγγής, *Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων "Σκοτεινών Αιώνων"*, 153.

τις αποφάσεις της οποίας μεταφέρουν οι λεγάτοι της Αγίας Έδρας στη βυζαντινή πρωτεύουσα σε επίσημη επιστολή του πάπα Αγάθωνος. Ενώπιον του βυζαντινού αυτοκράτορα, Κωνσταντίνου Δ΄, ο πάπας εμφανιζόταν ως εκφραστής του αιτήματος της ομοφωνίας Δύσης-Ανατολής και εκπρόσωπος ολόκληρης της οικουμένης. Η επιστολή του Αγάθωνος προς την Στ΄ Οικουμενική Σύνοδο τόνιζε ότι με δική του πρωτοβουλία είχε ήδη, επιτευχθεί ομοφωνία όλων των λαών της Δύσης με την προσχώρησή τους στην Ορθοδοξία. Στους ορθόδοξους λαούς της Δύσης απαριθμούνται οι Φράγκοι, οι Γάλλοι, οι Γότθοι και οι Βρετανοί. Στην αρχαιότερη ορθόδοξη αυτή ένωση της Δύσης, –σύμφωνα πάντα με την παπική επιστολή, την οποία γνωρίζουμε από τα Πρακτικά της Στ΄ Οικουμενικής Συνόδου– αναμενόταν να προστεθούν τα νεότερα *ἔθνη* δηλαδή, οι Λογγοβάρδοι και οι Σλάβοι.³⁴ Η διατύπωση αυτή δείχνει πόσο είχε αλλάξει η κατάσταση από τις αρχές του 7ου αιώνα, όταν ο πάπας Γρηγόριος ο Μεγάλος δήλωνε σε επιστολή του προς τον αυτοκράτορα Μαυρίκιο ότι *cuncta in Europae partibus barbarorum juri sunt tradita*.³⁵ Οι βάρβαροι λοιπόν, που απειλούσαν τις ισορροπίες στη Δύση έτειναν πλέον να εκλείψουν και οι μόνοι επικίνδυνοι για την ειρήνη και την Ορθοδοξία ήταν πια οι ασεβείς και οι αιρετικοί στην Ανατολή, οι οποίοι έθεταν υπό αμφισβήτηση τη νομιμότητα των προνομίων, τις πολιτικές αξιώσεις αλλά και την πρωτοκαθεδρία της Αγίας Έδρας στην οικουμενική εκκλησιαστική ιεραρχία.

Επισφράγιση των ισορροπιών Ανατολής-Δύσης με την επαναφορά της Ορθοδοξίας, την καταδίκη του Μονοθελητισμού και την αναγνώριση του πάπα ήταν η «δεσποτική ειρήνη», η οποία αποδίδεται από τις πηγές στον Κωνσταντίνο Δ΄ ως επιβράβευση της νίκης του επί των Αράβων το 678 από όλα τα έθνη και τα κράτη της Δύσης.³⁶ Κατά το ίδιο έτος χρονολογείται και η επιστολή του

34. *Acta Conciliorum Oecumenicorum, Series secunda, volumen secundum, Concilium Universale Constantinopolitanum tertium*, Pars 1, έκδ. R. Riedinger, Βερολίνο 1990-1993, 132,27.

35. *S. Gregorii Magni Registrum Epistolarum Libri*, V, 37,53.

36. Θεοφάνους Χρονογραφία, 356,2-6· Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ίστορία σύντομος ἀπὸ τῆς Μαυρικίου βασιλείας, έκδ. C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula Historica*, Λιψία 1880 (Teubner), 33,6-10.

αυτοκράτορα προς τον πάπα Αγάθωνα, η οποία τον διαβεβαίωνε για την προσχώρηση του Βυζαντίου στην Ορθοδοξία³⁷ και την πρόθεση της επικύρωσης αυτής της επιστροφής με μια Οικουμενική Σύνοδο. Ο απόηχος αυτής της ταύτισης Ανατολής-Δύσης μέσω της Στ' Οικουμενικής Συνόδου ήταν τεράστιος. Ο ρόλος του πάπα ενισχύθηκε όμως, ακόμη περισσότερο επί Κωνσταντίνου Δ', με την αποστολή επίσημου διατάγματος για την αναγνώριση της παπικής εκλογής χωρίς την έγκριση από την Κωνσταντινούπολη. Η διαδικασία αυτή θα γινόταν πλέον *e vestigio absque tarditate*³⁸ απελευθερώνοντας την Αγία Έδρα από έναν ακόμη όρο εξάρτησης από τη βυζαντινή πρωτεύουσα.

Το δίδαγμα για τον επόμενο αυτοκράτορα, γιο και διάδοχο του Κωνσταντίνου Δ', Ιουστινιανό Β' (685-695 και 705-711) για να αποφύγει την εκθρόνιση της Δύσης ήταν η επιβολή της (άκαμπτης) Ορθοδοξίας. Η συμπεριφορά του Ιουστινιανού Β' απέναντι στη Δύση μπορεί να θυμίζει τον πατέρα του, Κωνσταντίνο Δ', στο επίπεδο της θρησκευτικής πολιτικής αλλά μάλλον μιμείται τον παππού του, Κώνσταντα Β', στο επίπεδο των σχέσεων με την Αγία Έδρα. Επειδή όμως το παράδειγμα αυτής της άμεσης επέμβασης στην Ιταλία είχε αποτύχει, το εγχείρημα τώρα θα γίνει χωρίς αιρετική αλλά αντίθετα με ορθόδοξη κάλυψη. Η Πενθέκτη Σύνοδος (691/2) που συγκάλεσε ο Ιουστινιανός Β',³⁹ υπό το πρόσχημα της κατάργησης της ειδωλολατρείας, σκοπεύει στον περιορισμό επισκόπων και αριστοκρατίας, δηλαδή αυτών των δυνάμεων που υποστήριξαν την Ορθοδοξία και τη συνδιαλλαγή με τον εκπρόσωπό της στη Δύση, τον πάπα της Ρώμης. Τις αποφάσεις της Πενθέκτης που επιχειρούσαν με τη μορφή συγκεκριμένων κανόνων να υποτάξουν Ανατολή και Δύση σε ένα κοινό χριστιανικό τυπικό, αρνήθηκε να δεχθεί ο πάπας Σέργιος (687-701). Η αντίδραση αυτή οδήγησε σε αποτυχία την αυτοκρατορική απόπειρα της υποταγής του πάπα και των αρχαιοπρεπών υποστηρικτών του στη Δύση και την Κωνσταντινούπολη. Τώρα, ο στρατός στη Ρώμη εμποδίζει τον απεσταλμένο του βυζαντι-

37. *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, 2, 2, 1, 2-10.

38. Stein, *La disparition du Sénat de Rome à la fin du VIe siècle*, 309-310.

39. Σπ. Τρωιάνος, *Η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος και το νομοθετικό της έργο*, Αθήνα 1992, 5-10.

νού αυτοκράτορα, πρωτοσπαθάριο Ζαχαρία, να συλλάβει τον Σέργιο ως παραβάτη των αυτοκρατορικών εντολών και να τον μεταφέρει στην Κωνσταντινούπολη, όπως είχε συμβεί επί Κώνσταντος Β΄ με τον πάπα Μαρτίνο και τον Έξαρχο Ιταλίας Θεόδωρο Καλλιόπα.⁴⁰

Η συνδρομή των στρατών της Ιταλίας προς τον πάπα και η απόκρουση οποιασδήποτε κύρωσης εναντίον του για την ανυπακοή του στον αυτοκράτορα έστειλε ξεκάθαρο μήνυμα στην Κωνσταντινούπολη ότι οι βίαιες επεμβάσεις στα βυζαντινά εδάφη της Δύσης στο εξής, δεν θα έχουν αποτελέσματα. Κατά τη δεύτερη μάλιστα βασιλεία του Ιουστινιανού Β΄ θα ανανεωθούν οι αγαθές σχέσεις Ρώμης-Κωνσταντινούπολης, ενώ ο πάπας Κωνσταντίνος (708-715) θα επισκεφθεί τη βυζαντινή πρωτεύουσα.⁴¹ Αυτή η συμφιλίωση του Ιουστινιανού Β΄ με τη Ρώμη ήταν όμως χωρίς αντίκρυσμα. Η σκληρότητα που είχαν δείξει οι εκπρόσωποι του αυτοκράτορα στην Ιταλία (Έξαρχος Θεόδωρος) είχε εξαγριώσει τους επιφανείς κατοίκους του Εξαρχάτου, ώστε –όταν ο Ιουστινιανός δολοφονήθηκε– το κεφάλι του να μεταφερθεί εκεί, από την Κωνσταντινούπολη και να διαπομπευθεί στους δρόμους της Ραβέννας.⁴² Στο τέλος λοιπόν του 7ου αιώνα επικρατεί έχθρα στη Δύση για τους αυτοκράτορες της Κωνσταντινούπολης, επειδή προσπάθησαν να περιορίσουν την παπική πολιτική επέκταση και την αυθυπόστατη εξελίξη της. Οι δυτικές πηγές μάλιστα κατηγορούν τους βυζαντινούς αυτοκράτορες ως αιρετικούς και υπεύθυνους για την εξάπλωση των Αράβων, των νέων ισχυρών και αλλόθρησκων εχθρών της αυτοκρατορίας.

Στο εξής, η βυζαντινή ορθόδοξη αριστοκρατία στέλνει τον αντιπολιτευόμενο στρατό σε εκστρατείες κατά των Αράβων σε Δύση, το 695/96 και σε Ανατολή, το 715. Ο στρατός όμως, δεν ακολουθεί αλλά εξεγείρεται (695: στόλος, 715: Οψίκιον).⁴³ Ο διχασμός του στρατού (στην Ιταλία υπέρ της Ορθοδοξίας

40. Λουγγής, *Η Βυζαντινή Κυριαρχία στην Ιταλία*, 138-139.

41. Judith Herrin, *The Formation of Christendom*, Princeton-N. Jersey 1987, 285-286.

42. Agnellus, *Liber Pontificalis Ecclesiae Ravennatis*, έκδ. O. Holder-Egger, *MGH, SSRL*, Αννόβερο 1878, 142· Νικηφόρου, *Ίστορία Σύντομος*, 47,22-23.

43. Θεοφάνους Χρονογραφία, 385,5-24 και 386,5 Νικηφόρου, *Ίστορία σύντομος*, 39,26-30 και 50,26-51, 2.

και στο Βυζάντιο κατά) θα λήξει μόνο με την ενοποίησή του υπό τους εικονομάχους αυτοκράτορες Λέοντα Γ' (717-741) και Κωνσταντίνο Ε' (741-775). Αυτή η διάσταση των αντιθέσεων, η οποία προβάλλεται με την πολιτική και κοινωνική αντιπαράθεση στρατού, στόλου και αριστοκρατίας σε Ανατολή και Δύση, κάνει προφανείς τους λόγους για τους οποίους χάθηκε για το Βυζάντιο η ορθόδοξη Δύση του 8ου αιώνα. Η διάσταση αυτή θα βαθύνει την αποξένωση και την εχθρότητα ανάμεσα στο Βυζάντιο και τη Δύση, στην οποία ενεργό ρόλο θα έχει ο πάπας που κατηγορεί ανοικτά τον Λέοντα Γ' ως αιρετικό.⁴⁴ Αυτή η εχθρική στάση του πάπα ευνοεί αποσχιστικές τάσεις ακόμη και στα εδάφη που δεν ελέγχονται στρατιωτικά από τους Λογγοβάρδους: στη Σικελία ξεσπά στάση, η οποία καταπνίγεται από τον Παύλο, απεσταλμένο του Λέοντος, με το αξίωμα του πατρικίου και στρατηγού Σικελίας.⁴⁵ Ο πάπας Γρηγόριος Β' (715-731) από την άλλη πλευρά, αντιδρά ως ένας ανεξάρτητος εκκλησιαστικός ηγέτης, με ισχυρούς συμμάχους στην Ιταλία, και αρνείται να καταβάλει φορολογία στον βυζαντινό αυτοκράτορα. Η αντίδραση του Λέοντος Γ' ή του Κωνσταντίνου Ε'⁴⁶ ήταν η φορολόγηση και η απόσπαση του Ιλλυρικού και της περιοχής της Νότιας Ιταλίας και της Σικελίας από την παπική εκκλησιαστική διοίκηση και η υπαγωγή τους στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Σε αυτή τη βάση κατηγορείται ο κακόδοξος Λέων Ίσαυρος στη Χρονογραφία του Θεοφάνη ως υπαίτιος για την *ἀποστασίαν τῆς Ἰταλίας*.⁴⁷

Τον πολιτικό αντίποδα αυτής της διάστασης με τη Δύση αποκαλύπτει το ίδιο κείμενο, όταν ο συντάκτης του ισχυρίζεται ότι ο πάπας Γρηγόριος Β' ήταν εκείνος ο οποίος *ἀπέστησεν τὴν Ρώμην σὺν πάσῃ τῇ Ἰταλίᾳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ*,

44. J. Gouillard, *Aux origines de l'Iconoclasme: Le témoignage de Grégoire II?*, *Travaux et Mémoires* 3 (1968), (=Του ίδιου, *La vie religieuse à Byzance*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1981, IV), 291.

45. Θεοφάνους Χρονογραφία, 398,13-399,2· Νικηφόρου, Ἱστορία σύντομος, 54, 26-55,11.

46. Ι. Καραγιαννόπουλος, Το χρονολογικό ζήτημα της απόσπασης του Ιλλυρικού από την Ρώμη, *Αφιέρωμα εις τον Κωνσταντίνον Βαβούσκον*, Θεσσαλονίκη 1992, τόμ. 5, 205-216.

47. Θεοφάνους Χρονογραφία, 413,7-8.

δηλαδή από τον Λέοντα Γ΄⁴⁸ και κατ' επέκταση από την κυριαρχία του Βυζαντίου. Σε αυτόν τον εχθρικό απόηχο για την πολιτική του Λέοντος Γ΄ κινούνται και οι επιστολές του πάπα Γρηγορίου Β΄ στις οποίες τονίζεται ότι, ο βυζαντινός αυτοκράτορας έγινε ανήμερος και άγριος, όταν πλέον ακόμη και οι βάρβαροι της Δύσης είχαν εξημερωθεί και ενταχθεί στην ορθόδοξη οικουμένη. Ο Λέων Γ΄, ο οποίος στηριζόταν στον στρατό της Ανατολής, επιχείρησε να δημιουργήσει στόλο πιστό στην Κωνσταντινούπολη και ικανό ταυτόχρονα να αντιμετωπίζει όσους αμφισβητούσαν τη βυζαντινή εξουσία στη Μεσόγειο. Έτσι, προχώρησε στην αναδιοργάνωση του στόλου σε νέες βάσεις και με νέους στόχους. Τον 7ο αιώνα ο στόλος είχε ακόμα τις βάσεις του στη Δύση.⁴⁹ Στις λατινικές-δυτικές πηγές της εποχής οι αναφορές του είναι συχνότερες και δείχνουν μια σταθερή εύνοια υπέρ των συμφερόντων της ορθόδοξης συγκληπικής αριστοκρατίας. Αυτό αποκαλύπτει η επέλαση του στόλου με τον Ηράκλειο από τη Δύση στην Κωνσταντινούπολη το 610 και η συμπάρσταση που παρείχε στη συνέχεια στον πιο ορθόδοξο εκπρόσωπο της δυναστείας του, τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ΄, σε αντίθεση με την υπονόμηση του πατέρα του, Κώνσταντος Β΄. Η παροχή βοήθειας από τον στόλο στην πολιτική παράταξη του Κωνσταντίνου Δ΄ είναι προφανής και αποκαλύπτει την κραυγαλέα προτίμησή του στη Δύση, όταν καταπνίγει συντονισμένα, την εξέγερση του θέματος των Ανατολικών στη Σικελία το 668 για να στηρίξει στη συνέχεια, τη φιλοδυτική πολιτική του Κωνσταντίνου Δ΄. Αυτός ο στόλος εξασφάλιζε την επικοινωνία της αριστοκρατίας της Κωνσταντινούπολης με τους πολιτικούς συμμάχους της στη Δύση (Ρώμη, Ραβέννα, Σικελία, Αφρική) και προσέφερε τις δυνάμεις του σε όλες τις προσπάθειες που έκανε αυτή η αριστοκρατία να διατηρήσει τις παραδόσεις και τα προνόμια έναντι των αιτημάτων που είχαν αρχίσει να προβάλλονται από τις νέες ανερχόμενες δυνάμεις του στρατού της Ανατολής.

48. Θεοφάνους Χρονογραφία, 409,17-18.

49. Μαρία Λεοντοίνη, *Les communications maritimes en Méditerranée occidentale et les "flottes byzantines d'intervention" au VIIe siècle, Mesogeios 13-14* (2001), 109-122.

Θησαυρός ο οποίος ανήκε πιθανότατα σε Φρίσσιο αυτοκράτορα. Χρονολογείται γύρω στο 630.

Από το βιβλίο:
L. Webster - M.Brown,
The Transformation
of the Roman World,
AD, 400-900,
Λονδίνο Βρετανικό
Μουσείο, 1997.

Θησαυρός από χρυσά και αργυρά νομίσματα Φράγκων και Φρισίων (650-700). Από το βιβλίο: L. Webster - M.Brown, The Transformation of the Roman World, AD, 400-900, Λονδίνο Βρετανικό Μουσείο, 1997.

Ορειχάλκινη επίχρυσή ταινία κράνους πιθανόν, η παράσταση της οποίας έχει ταυτιστεί με τον Αγιλούλφο (591-615) και τη συνοδεία του. Από το βιβλίο: L. Webster - M. Brown, *The Transformation of the Roman World, AD, 400-900*, Λονδίνο Βρετανικό Μουσείο, 1997.

Πίσω όψη φραγκικού σόλιδου με το όνομα του νομισματοκόπου Landegisilus. Από το βιβλίο: L. Webster - M. Brown, *The Transformation of the Roman World, AD., 400-900*, Λονδίνο Βρετανικό Μουσείο, 1997.

Ο στόλος αυτός με την αναχρονιστική του στάση και την αρχαιοπρεπή του δομή δεν μπορούσε να βοηθήσει ώστε να αντιμετωπιστεί η παγιωμένη πια τον 8ο αιώνα συμμαχία παπών και Φράγκων, ούτε να περιορίσει την επεκτατικότητα παπών και Λογγοβάρδων στις βυζαντινές κτήσεις της Ιταλίας. Χωρίς την αποτελεσματική δράση του στόλου το Βυζάντιο έχανε οριστικά την πολιτική εποπτεία και τα παραδοσιακά κυριαρχικά του δικαιώματα στη Δύση. Αυτή την παλαιά σε διοικητική διάρθρωση και οπισθοδρομική σε ιδεολογία, βυζαντινή ναυτική δύναμη επιχείρησε να αναδιοργανώσει ο Λέων Γ΄ γύρω στο 732, ανασυγκροτώντας τον νέο στόλο των Κιβυρραιωτών, με θεματική οργάνωση κατά το πρότυπο του στρατού της Μικράς Ασίας. Τώρα χρειάζεται ναυτική δύναμη πιστή και πάλι στον αυτοκράτορα και συνεπώς, με πεποιθήσεις ανάλογες της πολιτικής του. Στην περίπτωση του Λέοντος Γ΄ η πολιτική αυτή σήμαινε επίταση των προσπαθειών για την καθυστάση της Δύσης και την εκ νέου υπακοή του πάπα στον βυζαντινό αυτοκράτορα. Η απόπειρα αντιστροφής της παραδοσιακής στάσης του στόλου απέναντι στη Δύση ήταν απαραίτητη για την αποτελεσματικότερη εφαρμογή των αποφάσεων, που αφορούσαν την υποταγή της ορθόδοξης Δύσης στην Εικονομαχία της Κωνσταντινούπολης.⁵⁰ Αυτή άλλωστε η δύναμη του στόλου, όπως παραδέχεται ο πάπας Γρηγόριος Β΄, ήταν η μόνη υπολογίσιμη απειλή, αν όχι για ολόκληρη τη Δύση, οπωσδήποτε για τη Ρώμη.⁵¹

Το νέο πρόσωπο της Δύσης που δείχνει ότι πλέον δεν χρειάζεται το Βυζάντιο ούτε στις δυναστικές αλλαγές, για τις οποίες απευθύνεται πλέον μόνο στον πάπα, είναι τώρα πολύ προφανές. Στο μέτρο όμως που η αναδιοργάνωση στρατού και στόλου αναζωογονούσε το κράτος στις συνθήκες του 8ου αιώνα, η βυζαντινή κοινωνία θα βρίσκεται σε ανοδική πορεία και θα συνεχίσει με αυτές τις δυνάμεις να διεκδικεί τις δυτικές κτήσεις μολονότι εκεί, ο πολιτικός χάρτης

50. *Ὁ δὲ βασιλεὺς ἐμαίνεται κατὰ τοῦ πάπα καὶ τῆς ἀποστάσεως Ῥώμης καὶ Ἰταλίας, καὶ ἐξοπλίσας στόλον μέγαν ἀπέστειλεν κατ' αὐτῶν Μάνην τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυρραιωτῶν.* Θεοφάνους Χρονογραφία, 410,4-6· Βίος πάπα Γρηγορίου Γ΄ (731-741), *Liber Pontificalis*, 416,17-421,4.

51. Gouillard, *Aux origines*, 297.

είχε αλλάξει οριστικά.⁵² Επιπλέον, οι απώλειες και των τελευταίων τμημάτων της Ιταλίας που ανήκαν παραδοσιακά στο Βυζάντιο ήταν συντελεσμένες. Η πώση του Εξαρχάτου της Ραβέννας ήταν έτσι αναμενόμενη, με τον πάπα να καλεί σε μόνιμη πια βάση τους Φράγκους να υπερασπίσουν την Ιταλία με στρατό, όπως και προηγουμένως (ήδη, από τα τέλη του 6ου αιώνα) και από τον 7ο, να επεκτείνει την επικοινωνία του και τις συνεννοήσεις με τους Λογγοβάρδους. Μέσα από τη Φραγκοβυζαντινή συμμαχία και την ειρηνική προσχώρηση των Λογγοβάρδων στην Ορθοδοξία ο πάπας της Ρώμης γινόταν πια ρυθμιστής ολόκληρης της Ιταλίας, συμπληρώνοντας την πολιτική του επιρροή με την εδαφική κυριαρχία. Όταν οι Λογγοβάρδοι με τον βασιλιά Αϊστούλφο (749-756) καταλάβουν το Εξαρχάτο της Ραβέννας (751)⁵³ οι Φράγκοι θα εκστρατεύσουν στην Ιταλία υπακούοντας τον πάπα και αγνοώντας τις βυζαντινές απαιτήσεις. Ο Αϊστούλφος υποχρεώνεται σε παράδοση και τα εδάφη του Εξαρχάτου εκχωρούνται στον πάπα.⁵⁴

Οι αντιδράσεις των Βυζαντινών ήταν ακαριαίες αλλά δεν κατόρθωσαν να μεταβάλουν τις προθέσεις του Φράγκου βασιλιά να εκχωρήσει τη Ραβέννα και την Πεντάπολη στον πάπα. Οι απεσταλμένοι του βυζαντινού αυτοκράτορα, σιληντιάριος Ιωάννης και πρωτασκηκτής Γεώργιος⁵⁵, μπροστά στην άρνηση του Πιπίνου (714-768) να αφαιρέσει ό,τι είχε λίγο νωρίτερα χαρίσει στην Αγία

52. Βασιλική Βλυσίδου, Προσέγγιση ή εκθρόνιση με τη Δύση; Βυζάντιο και Ευρώπη τον 9ο και 10ο αιώνα, στον παρόντα τόμο.

53. A. Guillou, *Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantine du VIIe siècle, l'exemple de l'exarchat et de la Pentapole d'Italie*, Ρώμη 1969, 221-223· Λουγγής, *Η Βυζαντινή Κυριαρχία στην Ιταλία*, 147-148.

54. Σε μια ακόμη πρωθύστερη αφήγηση της Χρονογραφίας του Θεοφάνη του Ομολογητή περιγράφεται η αναζήτηση καταφυγίου του πάπα Στεφάνου Β' (752-757) στους Φράγκους και εξαιρούνται οι νίκες των Φράγκων κατά των Αράβων της Ισπανίας: Θεοφάνους Χρονογραφία, 402,23-403,8.

55. Επιστολή του πάπα Παύλου Α' στον Πιπίνου: *iniqua operatione contra sanctam Dei ecclesiam fidemque orthodoxam, Deo sibi contrario, cum Georgio quodam imperiale a secretis consilia contra sedis nostrae contraria et vestrae simili modo ingeri cupiens ...: Codex Carolinus MGH, Epistolarum Tomus III, Merowingici et Karolini Aevi I*, Βερολίνο 1957, 25, 529,30-35.

Έδρα (Άνοιξη του 756), κλείνουν ειρήνη με τους Λογγοβάρδους. Το θέμα όμως είναι ότι με τη φραγκική βοήθεια, η Αγία Έδρα κατοχυρώνει σχεδόν ταυτόχρονα ή λίγο μετά, μάλλον επί Παύλου Α΄ (757-768) την ίδρυση του κοσμικού κράτους (756) με τη χάλκευση της λεγόμενης «Κωνσταντίνειας Δωρεάς». Πρόκειται για ένα κείμενο στο οποίο γίνεται η απόπειρα να υποστηριχθεί ότι, φεύγοντας ο Μέγας Κωνσταντίνος από τη Δύση, για να ιδρύσει τη νέα του πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, άφησε στον πάπα Σίλβεστρο Α΄, καθαρά αυτοκρατορικά προνόμια: το Παλάτι του Λατερανού και το δικαίωμα να ονομάζει συγκλητικούς, πατρικούς και υπάτους.⁵⁶ Είναι χαρακτηριστικό από την άποψη αυτή ότι η Χρονογραφία του Θεοφάνη, που περιγράφει τη βυζαντινή αυτοκρατορία έως το 813, υιοθετεί ένα τμήμα της «Κωνσταντίνειας Δωρεάς», ότι δηλαδή ο Μέγας Κωνσταντίνος βαπτίστηκε χριστιανός από τον Σίλβεστρο και όχι, όπως συνέβη στην πραγματικότητα, από τον αρειανό επίσκοπο Νικομηδείας Ευσέβιο.⁵⁷

Έτσι νομιμοποιείται ο πάπας να ονομάζει τους βασιλείς των Φράγκων *πατρικούς των Ρωμαίων* δημιουργώντας τη λεγόμενη *translatio imperii ad Francos*. Η στέψη του διαδόχου του Πιπίνου, Καρλομάγνου (768-814), από τον πάπα γίνεται αρκετά ευεξήγητη: Ο Καρλομάγνος πέρα από τους Φράγκους που κυβερνούσε, είχε υποτάξει και άλλους λαούς (Σάξονες, Βαυαρούς, Φρισσίους, Αβάρους). Ο Φράγκος ηγεμόνας το 774 έκανε αισθητή την πολυεθνικότητα του κράτους του καταλύοντας οριστικά το κράτος των Λογγοβάρδων στην Ιταλία και φέροντας τον τίτλο *rex Francorum et Langobardorum et patricius Romanorum*.⁵⁸ Ο κίνδυνος μιας νέας αυτοκρατορίας στη Δύση είναι αισθητός στο Βυζάντιο που δίνει καταφύγιο στον Λογγοβάρδο διάδοχο του θρόνου Θεόδοτο⁵⁹ προς τα τέλη του 8ου αιώνα.

56. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident*, 174-175.

57. Θεοφάνους Χρονογραφία, 17,25 και 33,21· Λουγγής, *Η ιδεολογία της Βυζαντινής Ιστοριογραφίας*, 89-92· G. Fowden, *The Last Days of Constantine: Oppositional Versions and Their Influence*, *Journal of Roman Studies* 84 (1994), 146-170.

58. Βίος Αδριανού Α΄ (772-795), *Liber Pontificalis*, 493, 497· P. Classen, *Karl der Grosse, das Papsttum und Byzanz*, Sigmaringen 1986.

59. Θεοφάνους Χρονογραφία, 449,2-3.

Το Βυζάντιο που προσπαθούσε να ελέγξει τη Δύση ελέγχοντας τον πάπα, βρίσκεται τώρα αντιμέτωπο με μια ισχυρότατη δυτική στρατιωτική δύναμη που προστατεύει τα παπικά συμφέροντα και υπακούει ιδεολογικά στον πάπα. Η αντιμετώπιση των προβλημάτων από τον νέο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Στ' (780-797) αλλάζει και πάλι προσανατολισμό και γίνεται προσπάθεια επαναπροσέγγισης του πάπα που τώρα είναι ο Αδριανός Α' (772-795).⁶⁰ Το σίγουρο είναι ότι στο Βυζάντιο γίνεται πλέον απόλυτη συνείδηση ότι οι Φράγκοι θα κατεβαίνουν στην Ιταλία καθ' υπόδειξη των παπών, οι οποίοι δεν θέλουν την ανάκτηση των εδαφών της Ιταλίας από τους Βυζαντινούς, που τώρα διαθέτουν στόλο με βάση τη Σικελία. Οι διπλωματικές λοιπόν προσπάθειες των Βυζαντινών επικεντρώνονται και πάλι γύρω από τον πάπα, αφού είχε εδραιωθεί η οριοθέτηση ανάμεσα στη Βόρεια Ιταλία, που ελεγχόταν από τους Φράγκους, και τη Νότια, που θα μπορούσε να ενισχύεται από τον στρατηγό Σικελίας.⁶¹ Στο εξής, οι βυζαντινές εδαφικές κτήσεις στη Δύση περιορίζονται στη Νότια Ιταλία και τη Σικελία που ανήκαν και εκκλησιαστικά στην Κωνσταντινούπολη, με μόνιμη την απειλή να προσαρτηθούν στη Δύση χάρη στις διατάξεις της «Κωνσταντίνειας Δωρεάς».

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Jeannine Quillet, *Les clefs du pouvoir au Moyen Age*, Παρίσι 1972.

L. Magi, *La Sede Romana nella corrispondenza degli imperatori e patriarchi bizantini (VI-VII SEC.)*, Louvain 1972.

P. Yannopoulos, *La société profane dans l'empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain 1975.

60. Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 21987, 172-173.

61. Ο πρώτος γνωστός στρατηγός Σικελίας Θεοφύλακτος αντιμετωπίστηκε στη Ρώμη από την *militia totius Italiae*: Βίος Ιωάννη Στ' (701-705), *Liber Pontificalis*, 383· Theophylaktos 8270, F. Winkelmann κ. ά., *Prosopographie del mittelbyzantinischen Zeit*, Βερολίνο-Ν. Υόρκη 2001.

T. C. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux Croisades (407-1096)*, Αθήνα 1980.

J. M. Sansterre, *Les moines grecs et orientaux à Rome aux époques byzantine et carolignienne*, Βρυξέλλες 1980, τόμ. I-II.

Τ. Κ. Λουγγής, *Δοκίμιο, για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγομένων "Σκοτεινών Αιώνων"* (602-867), Αθήνα 1985, 1-103 (=Σύμμεικτα 6 (1985), 139-222).

Judith Herrin, *The Formation of Christendom*, Princeton-N. Jersey 1987.

Τ. Κ. Λουγγής, *Η Βυζαντινή Κυριαρχία στην Ιταλία. Από το Θάνατο του Μ. Θεοδοσίου ως την Άλωση του Μπάρι, 395-1071 μ.Χ.*, Αθήνα 1989.

Σπ. Τρωιάνος, *Η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος και το νομοθετικό της έργο*, Αθήνα 1992.

Τ. Κ. Λουγγής, *Η ιδεολογία της Βυζαντινής Ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1993.

Fr. Winkelmann, *Der monenergetisch-monotheletische Streit*, *Berliner Byzantinische Studien* 6, Frankfurt am Main 2001.

Το περίφημο βυζαντινό μεταξωτό με το τέθριππο άρμα. Ίσως του 8ου ή 9ου αιώνα. Πιθανώς δώρο κάποιας βυζαντινής πρεσβείας. Aachen, Θησαυροφυλάκιο. Από το βιβλίο: A. Muthesius, *Byzantine Silk Weaving*, Βιέννη 1997.

Αυτοκρατορικές φιγούρες σε βυζαντινό μεταξωτό ύφασμα από τα λείψανα του St Austremonie του St Calvin (Mozac) του 8ου αι. Σήμερα βρίσκεται στη Λυών. Από το βιβλίο: A. Muthesius, *Byzantine Silk Weaving*, Βιέννη 1997.